
DUHOVNA OSKRBA V VOJSKI V ČASU POSPEŠENE DIGITALIZACIJE, TEHNOLOŠKEGA NAPREDKA IN DRUŽBENIH PRELOMOV

G a š p e r P i r c

Uvod¹

V letu 2024 je minilo sto šestdeset let od prve prave poteze legalizacije vojaških in humanitarnih načel,² ki predstavlja zapuščino, ki je orala ledino (mednarodno) pravni implementaciji človekovih pravic. Kljub številnim spremembam, ki so se zgodile v načinu in razumevanju uporabe vojaške sile v tem obdobju, je vsakršna konceptualizacija povezanosti vojske in države neposredno povezana z razumevanjem naravnih pravic človeka in politične strukture družbe, s tem pa tudi prevzete vrednosti človeškega bitja.

V letu 2025 živimo v času, ki ne skopari z izjemnimi pritiski in izzivi vsakdanjemu življenju. V obdobju po finančni krizi v letih 2007-2012 je visoko globalizirana svetovna skupnost vstopila v specifično razvojno fazo, ki jo zaznamujejo vse hitrejša spremembe, povečevanje napetosti v svetu in vse večja digitalizacija. V tem obdobju je digitalizacija prevzela

¹ Članek je bil spisan v okviru dela na projektu *Religiozna in duhovna oskrba za pripadnike Slovenske vojske v 21. stoletju* (REL-DUH SV) in raziskovalnega programa *Konstruktivna teologija v dobi digitalne kulture in antropocena* (P6-0434).

² Prim. prvo obliko Ženevske konvencije iz leta 1864, ki nagovarja pravice ranjenih in onespoblenih vojakov in na svojstven način pomeni rojstvo institucionaliziranih človekovih pravic. Prim. »Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field. Geneva, 22 August 1864,« International Humanitarian Law Databases, dostopano 23. oktobra 2025, <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gc-1864>.

vodilno vlogo pri javnem podajanju oziroma prenosu informacij in v medijski panorami družbe. S tem je v slednjo vnesla tudi drugačne smernice razumevanja, kar se vse izraziteje kaže v vsakdanjem življenju. Pri tem je prišlo do razrasta novih oblik (digitalne) normativnosti, tipov nasilja ter, končno, načinov digitalnega in fizičnega vojskovanja.

Sodobni tehnološki in družbeni pretresi, med katere spada digitalni preporod, vključno z digitalizacijo vojskovanja, sunkovit razvoj umetne inteligence in avtomatizacija orožja, temeljito spreminjajo doživljanje oziroma etično in spoznavno dimenzijo posameznika, ob tem pa tudi predstavnikov vojnih sil kot (individualno) moralnih subjektov.

Digitalizacija spreminja delovanje v marsikateri sferi sodobnega življenja. Tako kot avtomatizacija oziroma avtonomizacija orožja spreminja način vojskovanja, novi tipi nasilja v (vse bolj) digitaliziranem okolju spreminjajo razumevanje pojavnosti in tipologije nasilja, ki razkriva povezanost med spreminjanjem moralnih dejavnikov v okolju ter razbohotenja odklonskega delovanja in razvita specifičnih oblik odtujenosti, kot je pojem *moralne poškodbe*.³ Digitalno nasilje obsega domeno številnih škodljivih spletnih vedenj, vključno s spletnim ustrahovanjem, spletnim nadlegovanjem in digitalnim zalezovanjem. Nekatere novejšje študije denimo kažejo na povečanje rasizma, virtualnega ustrahovanja, starizma, seksizma, otroške pornografije in digitalnega zalezovanja, kar je podrobno opisano v relevantni literaturi,⁴ in nakazujejo obsežnost rešnih varnostnih, kazenskopravnih oziroma moralnih izzivov v digitalni dobi.

Navsezadnje je vredno premisliti tudi o (problematičnem) doprinosu digitalnih in virtualnih družb (vključno s konceptom metaverzuma) ter o tem, kako lahko interakcije med digitalnimi avatarji v takšnih virtualnih prostorih vodijo do problematičnih razmerij moči v spletnem

³ Glej denimo Rosemary Kellison, »Spiritual Fitness and Moral Responsibility in the Contemporary United States Military,« *Journal of the American Academy of Religion* 91, št. 4 (2023): 777–797, <https://doi.org/10.1093/jaarel/lfae057>; in Craig J. Bryan, AnnaBelle O. Bryan, Erika Roberge, Feea R. Leifker in David C. Rozek, »Moral injury, posttraumatic stress disorder, and suicidal behavior among National Guard personnel,« *Psychological trauma: theory, research, practice and policy* 10, št. 1 (2018): 36, <https://doi.org/10.1037/tra0000290>. Koncept moralne poškodbe podrobneje obravnavam pozneje.

⁴ Glej številne prispevke v Fahri Özsungur, ur., *Handbook of Research on Digital Violence and Discrimination Studies* (IGI Global, 2022), <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-9187-1>.

okolju in specifičnih oblik nasilja, ki jih ni mogoče preprosto podvreči togim pojmom, kot sta fizično ali verbalno nasilje;⁵ tako vprašanja odnosov med ljudmi in njihovimi digitalnimi avatarji (zastopniki posameznikov v digitalnem svetu) kot tudi načini njihove interakcije so lahko pomembni pri prepoznavanju, kako lahko nasilje v sodobnem, večino- ma digitaliziranem okolju prevzame nepoznano obliko, prepoznavanje katere lahko zahteva kompleksnejšo (hermenevitično) interpretacijo.

Spremembe je mogoče opaziti tudi v politični sferi. Z začetkom drugega mandata Donalda Trumpa na mestu predsednika ZDA, na čigar način delovanja in uveljavitev je močno vplival razvoj digitalnega okolja, družbenih omrežij in postdejstvene kulture, izhajajoče iz narativov digitalnega sveta, se je zaradi pomembne vloge Združenih držav Amerike v mednarodni skupnosti morda obrnil nov list v načinu političnega delovanja, razumevanja in komunikacije, posledično pa tudi diplomatskih in vojaških struktur. Trump je v začetku svojega drugega predsednikovanja sprejel številne ukrepe, ki so bili agresivno nastrojeni proti znanosti, univerzam oziroma konceptiji akademskosti in verodostojnosti raziskovanja ter drugače mislečim in tujcem, zaradi česar strokovnjaki opozarjajo, da se v vladni politiki ZDA kažejo diktatorske težnje oziroma da država drsi v avtokracijo, gnano s pomočjo intenzivne uporabe vseprisotnih digitalnih omrežij.⁶

Nekateri opazovalci gredo tako daleč, da ob predružačenju medosebnih in tehnoloških razmerij v digitalni dobi opazajo tudi radikalne spremembe v novodobni družbeno-ekonomski strukturi. Tako denimo Janis Varufakis piše o vzponu tehnofeudalizma, ki naj bi s premenami v ekonomski strukturi digitalnega sveta, ki imajo močan vpliv na vse plasti družbenega življenja, radikalno predrugačil ekonomijo in zaključil z epoho klasičnega tržnega kapitalizma.⁷

⁵ Glej mdr. Sayyad Hussain, »Metaverse for education – Virtual or real?«, *Frontiers in Education* 8 (2023), <https://doi.org/10.3389/educ.2023.1177429>; in Kocarev, Ljupco, in Jasna Koteska, »Digital Me Ontology and Ethics«, *ArXiv*, 22. december 2020, <https://arxiv.org/abs/2012.14325>.

⁶ Dan Vergano, »Science Tells Us the U.S. Is Heading toward a Dictatorship«, *Scientific American*, 14. maj 2025, <https://www.scientificamerican.com/article/science-tells-us-the-u-s-is-heading-toward-a-dictatorship/>.

⁷ Janis Varufakis, *Tehnofeudalizem: kaj je pokončalo kapitalizem* (Mladinska knjiga, 2024). Morda je na tem mestu primeren komentar, da sem do določenih Varufakisovih sklepov precej

Ne glede na obliko oziroma pojavnost sprememb, se zdi jasno, da živimo v času velikih tehnoloških, političnih in družbenih prelomnic, ki povratno vplivajo na človekovo psihično doživljanje stvarnosti in zunanje dejavnike družbenih premikov. Poročilo, ki ga je junija 2024 s pomočjo raziskave na švedski univerzi v Uppsali izdal Peace Research Institute Oslo (PRIO), prikazuje, da je bilo leta 2023 zabeleženih največ meddržavnih konfliktov po drugi svetovni vojni, triletnje med 2021 in 2023 pa je prineslo na globalni ravni največ nasilja v zadnjih treh desetletjih. Čeprav se je število držav, ki so udeležene v konflikte, leta 2023 znižalo glede na prejšnje leto, je celotno število konfliktov doseglo rekordno raven.⁸ Razvidno je, da se v minulem obdobju število kriznih žarišč ni bistveno zmanjšalo ali se je celo povečalo, z odpiranjem novih vojnih središč pa se vse bolj razkrivajo izzivi, ki jih prinašajo avtomatizacija orožja, razmah umetne inteligence tudi v vojaški rabi in vse bolj očitni elementi dehumanizacije, ki lahko povzročajo *moralne poškodbe*.⁹

Tovrstni dejavniki pogosto pomembno vplivajo na duhovno življenje pripadnikov oboroženih sil in razkrivajo pomembno vlogo, ki jo še danes – ali celo bolj kot v preteklem obdobju – zavzema vojaška oskrba v vojski.

Pomen religioznosti ter (pastoralne in humanistične) duhovne oskrbe v času sekularizacije in družbenih sprememb

Spremembe, ki so jih narekovale predrugачene razmere v sodobni družbi po seriji ekonomskih, političnih in humanitarnih kriz, spremembe v načinu javne komunikacije in spremljajoči digitalni preporod – torej fenomeni, ki so odločno zaznamovali zadnje desetletje – nakazujejo

skeptičen in verjamem v celotno spremembo paradigme – tu mi vsaj delno potrjuje tudi način delovanja družbe na globalni ravni po nastopu drugega Trumpovega mandata na mestu predsednika ZDA –, vsekakor pa se strinjam, da so se ekonomske razmere in odnosi v digitalni dobi močno spremenili. Daljša razprava o tem bi presegla zasnovo in obseg članka.

⁸ »New data shows record number of armed conflicts,« Peace Research Institute Oslo, dostopano 23. oktobra 2025, <https://www.prio.org/news/3532>. Glej tudi Siri Aas Rustad, *Conflict Trends: A Global Overview, 1946–2023* (Oslo: PRIO, 2024), <https://www.prio.org/publications/14006>, 6–21.

⁹ Bryan idr., »Moral injury, posttraumatic stress disorder, and suicidal behavior among National Guard personnel.«

potrebo po stalnosti v delovanju, verovanju in moralni perspektivi ter potrebo po duhovni pomoči drastičnim premenam in objektivnim nevarnostim izpostavljenem osebju, med katere vsekakor spadajo pripadniki vojaških sil.

S tem se odpira možnost za ohranitev pomena religijske plasti tudi v sekulariziranih družbah. Duhovna dimenzija se v sodobnem vojaškem kontekstu v sekularnih družbah navezuje na duhovno podporo ob krizi razumevanja perspektive smisla, odgovornosti in etike. Pri tem se duhovna oskrba usmerja na področja, ki jih enako poglobljeno ne obravnava pogosto družbeno bolj pripoznano osebje vojaških psihologov in psihiatrov. S specifično ontološko in epistemološko paradigmo, ki na mestu znanstvenega opazovanja zagovarja celostnost duhovne integritete in koherenten pristop k duševnem zdravju, zaseda duhovna oskrba svojevrstno in pogosto spregledano, toda v časih intenziviranja nestabilnosti na globalni ravni vse bolj relevantno mesto v vojaški strukturi.¹⁰

Kljub spremenjeni vlogi religije v zahodni digitalizirani družbi, le-ta ni v celoti izginila. Spremenila sta se javna percepcija in družbeni status religije, vendar ni moč zanikati, da duhovna dimenzija religioznega ostaja tvorna in družbeno relevantna. Tako je religijska tradicija eden od virov eksistencialnega smisla ter kulturne pripadnosti in posedovanja vrednot. V sodobnih pluraliziranih družbah, kakršne so družbe zahodnoevropskih držav, lahko dostopnost storitev duhovne oskrbe in spoštovanje svobode veroizpovedi pripomoreta k družbeni koheziji in moralni motivaciji. Glede na nekatere novejšje raziskave prisotnost vezi s kulturno tradicijo pripomore tudi k integraciji manjšinskih religioznih skupnosti in olajšanju človekove (kulturne, družbene in politične) orientacije v družbi. Kot taka religijska pripadnost pripomore k *izboljšanju življenjske izkušnje* vernikov v družbi.¹¹

¹⁰ Prim. Jan Grimell, Tatiana Letovaltseva, Janne Aalto in Hans De Ceuster, »Commanding with compassion: harnessing the potential of military chaplains within the NATO structure,« *Frontiers in Psychiatry* 16 (2025), <https://doi.org/10.3389/fpsy.2025.1599662>.

¹¹ Glej Josje ten Kate, Willem de Koster in Jeroen van der Waal, »The Effect of Religiosity on Life Satisfaction in a Secularized Context: Assessing the Relevance of Believing and Belonging,« *Review of Religious Research* 59, št. 2 (2017), <https://doi.org/10.1007/s13644-016-0282-1>. Glej tudi članek Seung-Hwan Kim, »The Public Role of Religion and the Response of Public Theology,« *Religions* 15, št. 4 (2024), <https://doi.org/10.3390/rel15040449>, o pomenu religioznosti v tehnološko naprednih in z digitalnostjo prežetih družbah.

Duhovna oskrba pa obenem, kot bomo lahko videli, presega kontekst zgolj institucionaliziranih religiozних struktur. Medtem ko se duhovna oskrba tradicionalno duhovno oskrba povezuje s konceptom pastoralne oskrbe, je posebno v sekularnih družbah vse opaznejši porast interesa v humanistično oziroma sekularno duhovno oskrbo, usmerjeno v eksistencialno dobrobit brez neposrednega navezovanja na religiozno zapuščino.¹² Takšna duhovna nega se osredotoča predvsem na etično svetovanje in pomoč z dialogom z interesom vzpostavitve bivanjske stabilnosti pri vojaki.¹³ Pri tem se *humanistični* kaplani, ki opravljajo vlogo svetovalcev pri humanistično-eksistencialni duhovni oskrbi, opirajo na terapevtske vire iz različnih znanstvenih, kulturnih in desakraliziranih religiozних kontekstov. Tako kot bolj prepoznavni *pastoralni* kaplani se raje kot na zdravljenje neposrednih vzrokov težav na podlagi empirično potrjenih študij osredinjajo na celostno duhovno ravnanje človeka in podpora pri vzpostavitvi duhovne identitete.¹⁴

Raziskave, opravljene na Nizozemskem, ki velja za napredno ter kulturno in religiozno pluralno državo, kažejo pozitiven sprejem funkcije humanističnega kaplanstva v sodobni večverski družbi, ki je obenem močno sekularizirana in tehnološko progresivna. Pri tem pa se vendarle razkriva tudi problem identitete in omejitev humanistične duhovne oskrbe, k čemur se bom vrnil v nadaljevanju.¹⁵ Navedeno velja glede duhovne oskrbe v vojski in drugih sferah družbenega življenja, na katere posega tovrstno delovanje. Tu je mogoče opaziti znake transformacije duhovne funkcije v sodobnem družbenem kontekstu, ki ustreza družbenim spremembam, ki vključujejo pluralizacijo in liberalizacijo družbe v zadnjem stoletju.

Ne glede na to, ali ima praktični primer duhovne oskrbe religiozno ali sekularno oziroma humanistično podstat, je razvidno, da se poskuša

¹² Prim. C. M. Schuhmann, J. Wojtkowiak, R. van Lierop in F. Pitstra, »Humanist chaplaincy according to Northwestern European humanist chaplains: towards a framework for understanding chaplaincy in secular societies,« *Journal of Health Care Chaplaincy* 27, št. 4 (2021): 210–211, <https://doi.org/10.1080/08854726.2020.1723190>.

¹³ Glej Grimell idr., »Commanding with compassion.«

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Prim. Tina Glasner, Carmen Schuhmann in Renske Kruizinga, »The future of chaplaincy in a secularized society: a mixed-methods survey from the Netherlands,« *Journal of Health Care Chaplaincy* 29, št. 1 (2023): 137–143, <https://doi.org/10.1080/08854726.2022.2040894>.

umestiti v družbeno strukturo kot nadomestek za na institucionalni ravni oslabele vire smisla oziroma vrednotenja na individualni in družbeni ravni, kakršen je bila tradicionalno lokalno prevladujoča religija. Ne samo da sunkovit razvoj digitalnih tehnologij, z njim povezano rahljanje pomena kulturnih in geografskih mej, racionalizacija na vseh ravneh življenja in kompleksna sekularizacija praznijo prostor vrednotenja in osmišljanja, ki ga je institucionalizirana struktura religije podajala v predmodernih družbah, ter s tem pomemben vir duhovne pomoči v preteklosti – dejavniki modernizacije družbe pri posameznikih pogosto povzročijo ali stimulirajo duhovne stiske, moralne poškodbe in nezmožnost prepoznavanja eksistencialnega smisla, ki poraja potrebo po duhovni refleksiji. Tako je denimo kritični teoretik Franz L. Neumann že v eseju iz leta 1957 opazal, da utegne kolektivni družbeni nemir oziroma neravnovesje, ki ga povzroča visoko racionalizirana kapitalistična družba, pripomoči k razvoju psihičnih motenj pri posameznikih, ki se izražajo v obliki nevroz posameznikov, odtujenosti in nezmožnosti uspešnega delovanja na različnih ravneh družbe.¹⁶

Duhovna kriza se pojavlja tudi pri vojaškem osebju – kot bomo videli v nadaljevanju, morda zaradi pospešitve procesov avtomatizacije in avtonomizacije orožja in digitalizacije, ki povečuje hitrost deljenja informacij in interakcije na globalni ravni, v sodobnem času še močneje oziroma z intenzivnejšimi znaki. Četudi je v sodobni družbi institucija vojske strogo umeščena v sekularno sfero, se pripadniki vojaških sil prav tako kot drugi prebivalci soočajo z vprašanji življenja, smrti, odgovornosti ter duhovne in telesne travme; zdi se, da se ob povečanju intenzivnosti svetovnih konfliktov ter vsej večji povezanosti sveta in dostopnosti informacij v digitalni dobi tovrstni osebni izzivi pojavljajo še pogostejše. Pri odgovorih na vprašanja duhovnosti v vojski sodelujejo tako elementi religiozno-duhovne kot etično-eksistencialne oskrbe, ki neposredno ne nagovarja religioznih interesov.¹⁷

Ne glede na stopnjo sekulariziranosti in taktnost pristopa v sodobnih pluralnih družbah pa je vredno omeniti, da tehnološki preporod ne

¹⁶ Glej Franz L. Neumann, »Anxiety and Politics,« *tripleC: Communication, Capitalism & Critique* 15, št. 2 (2017), <https://doi.org/10.31269/triplec.v15i2.901>.

¹⁷ Prim. Grimell idr., »Commanding with compassion.« Takšno razlikovanje je relevantno zlasti v visoko sekulariziranih družbah, kakršne zasledimo v nordijskih državah.

pomeni nujno zatona, pač pa pogosto funkcionalno spremembo religije, ki po izgubi temeljne politične, družbeno-etične in spoznavne vloge v družbi lahko ostane pristan duhovne stabilnosti, ki nudi oporo ob družbenih pretresih in služi kot *kritično ogledalo* tehnološko spreminjajoči se družbi, ki omogoča vpogled v dimenzije, ki jih ideologija tehnološkega napredka pogosto spregleda (na primer pomen duhovnega ravnotežja ali prisotnost dejavnikov dehumanizacije). Čeprav je zlasti v času postdejstvene kulture spoznavanja vredno ohraniti nepristranskost ter spoznavno prvenstvo empirične in z argumenti podprte znanosti, sodobno transformirana religija ohranja posebno družbeno vlogo; ne kot nasprotnica, temveč kot svojevrstna kritična sopotnica znanosti in sodobnih virov družbene normativnosti.¹⁸

Sledeč dolgi tradiciji Kantove in postkantovske misli ni odveč komentirati, da zmore religiozna refleksija tudi v visoko sekularizirani družbi znanosti in visoke tehnologije nastopati v vlogi, ki ustreza pojmu *regulativnih idej* za vrednostna vodila – morda manj neposredno zaznavno, še vedno pa na svoj način konstruktivno.

Kratka zgodovina duhovne oskrbe v vojski ter primeri uspešne prenovitve prakse v Severni in Zahodni Evropi

Kot je razvidno iz zgornje razprave, pojem duhovne oskrbe niti ni strogo vezan na pastoralno svetovalstvo, dogmatično poučevanje ali celo bogoslužje, niti ga ni moč preprosto opredeliti s premočrtno definicijo. Raje kot za enovito koncipirano dejavnost gre za širok nabor praks in odnosov, cilj katerih je podpora posameznikovi bivanjski integriteti. Tako se različnimi oblikami prakse – denimo s pastoralnimi tehnikami kot so molitve in obredi ali z elementi dialoške etično-duhovne refleksije in psihološke spodbude – podaja duhovna pomoč pri iskanju smisla, obvladovanju trpljenja, soočanju s krizo identitete ali krivdo in sramom

¹⁸ Glej Bronislaw Szerszynski, »Rethinking the Secular: Science, Technology, and Religion Today,« *Zygon: Journal of Religion and Science* 40, št. 4 (2005): 819–821, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9744.2005.00709.x>. O temi spreminjanja religije v sekularni družbi ter problematičnem nasprotju med izginjanjem in spreminjanjem religije v njej glej Bryan R. Wilson in Steve Bruce (ur.), *Religion in Secular Society: Fifty Years On* (Oxford University Press, 2016) z urednikovo dopolnilno študijo.

ter, pa tudi pri resnejših duhovnih travmah kot so moralne poškodbe. Pri tem se v sodobni družbi pogosto strogo ločuje med pastoralno-religioznimi in humanistično-eksistencialnimi zasnutki duhovne oskrbe.¹⁹

V bolj oddaljeni zgodovini se je duhovna oskrba neposredno navezovala na zasnovo vzdrževanja religiozne integritete. Specifično se je vojaška duhovna oskrba razvila kot del cerkvene prisotnosti ob vojaških enotah, ki je vključevala dajanje zakramentov, pastoralno poučevanje in svetovanje ter vodenje obredov za ranjene in mrtve. V katoliških entitetah so vojaško duhovno oskrbo eventualno vodili designirani vojaški kaplani, protestantska tradicija pa je poznala vojaške duhovnike s sorodno funkcijo in nekoliko drugačnim, bolj lokaliziranim teološkim podarkom. Tovrstne tradicije lahko zapažamo vse do 20. stoletja, ko sta ločitev države in cerkve ter profesionalizacija vojske spremenili notranja razmerja med vojsko in religiozno institucijo.²⁰

To ne pomeni, da se je med vojsko in religiozno duhovno oskrbo mahoma pretrgala vez: tudi ob sekularizaciji večjega dela evropske družbe je pastoralna funkcija duhovne oskrbe ostala relevanten del institucije vojske in vojaški kaplani so ohranili pomembno vlogo pri vzdrževanju duhovnega ravnovesja pripadnikov oboroženih sil; ob tem se je s specializiranim izobraževanjem, sodelovanjem z medicinskim osebjem in razvijanjem kompetenc za psihološko delo služba vojaških kaplanov postopoma prilagodila razmeram in se profesionalizirala.

Vendarle pa se je pod pritiskom sekularizacije in pluralizacije ter rasti deleža neverujočih ali versko neopredeljenih duhovna oskrba v drugi polovici 20. stoletja in 21. stoletju pričela spreminjati v smeri večje

¹⁹ Prim. Marie-José H. E. Gijsberts, Anke I. Liefbroer, René Otten in Erik Olsman, »Spiritual Care in Palliative Care: A Systematic Review of the Recent European Literature,« *Medical Sciences* 7, št. 2 (2019), <https://doi.org/10.3390/medsci7020025>; Stephen R. Harding, Kevin J. Flannelly, Kathleen Galek in Helen P. Tannenbaum, »Spiritual Care, Pastoral Care, and Chaplains: Trends in the Health Care Literature,« *Journal of Health Care Chaplaincy* 14, št. 2 (2008): 110–116, <https://doi.org/10.1080/08854720802129067>; ter Grimell idr., »Commanding with compassion.«

²⁰ Glej Doris L. Berger (ur.), *Sword of the Lord: Military Chaplains from the First to the Twenty-First Century* (University of Notre Dame Press, 2004). Glede na različne raziskave je sicer moč domnevati, da je bila že zelo zgodaj v zgodovini krščanska duhovščina prisotna v vojaškem okolju: glej npr. Yotam Tepper in Leah Di Segni, *A Christian Prayer Hall of the Third Century CE at Kefar 'Othnay (Legio): Excavations at the Megiddo Prison 2005* (Israel Antiquities Authority, 2006).

religiozne odprtosti oziroma pluralnosti in inkluzivnosti v razmerju do sekularnih humanističnih kontekstov. V nekaterih državah Zahoda – zlasti v Severni Evropi – se vse bolj pojavljajo modeli, ki duhovno oskrbo premeščajo pod okrilje versko nedefiniranih ali sekularnih domen. Tako denimo v državah Severne Evrope bolnišnična in vojaška pastoralna oskrba vključuje elemente eksistencialne podpore, svetovanja in sodelovanja z nevtralnimi – *humanističnimi* – svetovalci, humanistične organizacije pa so začele zahtevati formalno priznanje nereligiozne duhovne oziroma pastoralne oskrbe.²¹

Vsekakor se je ob tem vredno povprašati, kaj sekularizirano vlogo izvajalca duhovne oskrbe efektivno ločuje od funkcije (vojaškega) psihologa in kakšna je specifična identiteta službe vojaškega kaplana izven religioznega konteksta. Medtem ko se zdi funkcija pastoralnega kaplana v religioznem kontekstu relativno jasno določljiva in prepoznavna, se vloga religiozno neobremenjenih izvajalcev duhovne oskrbe oziroma »sekularnih humanističnih vojaških kaplanov«²² nekoliko težje razdvoji od uveljavljenih in znanstveno podprtih funkcij v vojaški podporni strukturi, kot sta vojaški psiholog in psihiater; prav tako se delo izvajalcev duhovne oskrbe pogosto srečuje s psihoterapijo in celo delovno medicino.

Načeloma velja, da naj bi bili uslužbenci na področju nudenja duhovne oskrbe v vojski ustrezno izobraženi na področjih psihologije in psihoterapevtske prakse, (predvsem praktične) filozofije in obramboslovja, posodovali pa naj bi tudi vsaj osnovno poznavanje sociologije in medicine. Kot takšni naj bi zasedli mesto krovnih strokovnjakov za podporo razvoju integritete posameznikov, celjenju moralnih ran ter pomoči pri razumevanju osebnega poslanstva in smisla. Celostno pregledno znanje v sferi duhovne podpore je tako *differentia specifica*, ki delo vojaškega kaplana ločuje od zgoraj omenjenih področnih strokovnjakov. Tu je vredno opozoriti na pomen preseganja področnih kontekstov ter zmožnost prehoda med različnimi redi vednosti in specifičnimi metodologijami – duhovna

²¹ Glej npr. »Humanist pastoral support is slowly becoming reality – at least in Europe,« Humanists International, dostopano 23. oktobra 2025, <https://humanists.international/2018/09/humanist-pastoral-support-slowly-becoming-reality-least-europe/>. Glej tudi Berger (ur.), *Sword of the Lord: Military Chaplains from the First to the Twenty-First Century*.

²² Grimell idr., »Commanding with compassion.

oskrba vključuje prepoznavanje različnih vzorcev delovanja, kulturnih virov družbene normativnosti in vzpostavljanje dialoga med različnimi tradicijami.²³ Pri tem sekularna ponudba duhovne oskrbe omogoča tovrstno nego tudi za tiste, ki so do pojma in prakse religije negativno nastrojeni, neopredeljeni ali težijo k razumevanju religioznosti v integralnem pomenu. Prav institucija humanističnega kaplanstva tako lahko poda most k ponudbi duhovne oskrbe v času, kjer obstaja med pojmom religije in duhovnosti vse večja razlika.²⁴

Sekularna duhovno oskrba pridobiva na pomenu in postaja vse bolj prisotna zlasti v državah Zahodne in Severne Evrope, kjer se poskuša razvijati v smeri vse večje odprtosti, inkluzivnosti in strukturne prilagoditve vse večji družbeni sekularizaciji in večverski družbeni panorami. Pri tem se modeli duhovne oskrbe v tej regiji vendarle okvirno razlikujejo od manj zgodovinsko konsistentnega in bolj k celostni oskrbi usmerjenega severnoameriškega pristopa.²⁵ Velja si ogledati primere specifičnih praks v državah, kjer je bilo v minulih letih opravljenih več raziskav na temo vojaškega kaplanstva, duhovna oskrba v vojski pa doživlja načrtne spremembe pod pritiski družbenih premikov.

Na Nizozemskem ima praksa duhovne oskrbe bogato zgodovino, ki se ji pridružuje vse bolj razvita sekularna-humanistična duhovno oskrba, ki je aktualna predvsem zaradi vse večjega števila versko neopredeljenega ali ateističnega verskega osebja. Prav tako je s pomočjo humanistične in tako s specifičnimi religioznimi praksami manj obremenjene duhovne oskrbe lažje vzpostavljati enoten okvir strokovne pomoči v večkulturni in večverski družbi. Četudi delo humanističnih kaplanov

²³ Tu lahko v precejšnji meri naprežanja (vsaj pastoralne) duhovne oskrbe povežemo s teoretsko zasnovo Larteyjeve pastoralne teologije medkulturnosti, ki zagovarja sorodne principe prilagajanja svetovnim kontekstom in razvoja čuječnosti za različne kontekste v večkulturnem okolju (prim. Emmanuel Y. Lartey, *Pastoral Theology in an Intercultural World* (Wipf & Stock, 2013).

²⁴ Glej Harding idr., »Spiritual Care, Pastoral Care, and Chaplains,« 100–101.

²⁵ Prim. Jan Grimell, »Understanding the presence of military priests conducting military soul care in the Swedish armed forces: a medical sociological perspective,« *Frontiers in Sociology* 9 (2024), <https://doi.org/10.3389/fsoc.2024.1408067>. Tu je vredno pripomniti, da je v zadnjem času vse več raziskav o vlogi in spremembah v zvezi z duhovno oskrbo v državah Vzhodne in Srednje Evrope, vključno s Slovenijo. V zvezi s tem glej obširen pregled povezane literature v Liza Primc, »Religious and Spiritual Care in the Slovenian Armed Forces: A Scoping Literature Review,« *Bogoslovni vestnik* 85, št. 1 (2025) 3, <https://doi.org/10.34291/BV2025/01/Primc>.

ni brez nejasnosti in družbenikih izzivov, izhajajočih iz nerazumevanja, prav odprtost do različnih kulturnih in religioznih ozadij uporabnikov in nediskriminirajoča oskrba predstavljata pomembno razvojno točko vojnega kaplanstva v visoko pluralni družbi.²⁶ Zdi se, da potencial humanistične duhovne oskrbe omogoča premik k razumevanju vojaškega kaplanstva v integriranem sklopu zdravstvene oskrbe, čeprav z jasnimi in razločenimi poudarki službe duhovnega varstva.

Na Norveškem strokovnjaki ob povečanju čedalje bolj opažajo prehod v razumevanju koncepta duhovne oskrbe od »religioznega službovanja« k modelu »eksistencialne oskrbe«. Večreligiozna in v veliki meri sekularizirana dispozicija prebivalstva je poskrbela za to, da se je v minulih letih močno spremenil značaj duhovne oskrbe, vojaški kaplani pa postajajo vse bolj profesionalni in znanstveno podprti pri delu.²⁷

Na Švedskem ob zavedanju pomena kontekstualnosti ter pomena pluralnosti mnenj, tradicij in kulturnih vzorcev vedenja in verovanja duhovna oskrba ohranja mesto v zgodovinskem izročilu prepletanja vojske in duhovne oskrbe. Značilno je, da čeprav obstaja medsebojno spoštovanje med osebjem medicinske oskrbe in kaplani v duhovni oskrbi, med njimi za razliko od severnoameriškega modela ni kompleksnejše razvite dinamike sodelovanja, profesionalci v duhovni oskrbi pa svoje delo razvidno ločujejo od ostalih oblik strokovne pomoči vojakom.²⁸ Pri tem je vredno izpostaviti, da je že od leta 1998 na Švedskem vladno (finančno in organizacijsko) podprta institucionalna duhovna oskrba za pripadnike različnih veroizpovedi (kar med drugim vključuje islamsko skupnost in pripadnike budizma) z namenom spodbujanja odprte družbe in nediskriminirajoče duhovne oskrbe.²⁹

²⁶ Prim. Schuhmann idr., »Humanist chaplaincy according to Northwestern European humanist chaplains.« Glej tudi Carmen Schuhmann, Theo Pleizier, Martin Walton in Jacques Körver, »How Military Chaplains Strengthen the Moral Resilience of Soldiers and Veterans: Results From a Case Studies Project in the Netherlands,« *Pastoral Psychology* 72 (2023), 618–621, <https://doi.org/10.1007/s11089-023-01097-5>.

²⁷ Hans Stifoss-Hanssen, Lars Johan Danbolt in Hilde Frøkedal, »Chaplaincy in Northern Europe: An overview from Norway,« *Tidsskrift for Praktisk Teologi* 36, št. 2 (2019): 60, <https://doi.org/10.48626/tpt.v36i2.5355>.

²⁸ Glej Grimell, »Understanding the presence of military priests conducting military soul care in the Swedish armed forces.«

²⁹ Mats Rydinger in Valerie DeMarinis, »Institutional Spiritual Care in Sweden,« *Tidsskrift for Praktisk Teologi* 36, št. 2 (2019): 32, <https://doi.org/10.48626/tpt.v36i2.5351>. Morda je

Ne glede na specifične posameznih pristopov k duhovni oskrbi je tako tu moč izpostaviti, da postaja koncepcija duhovne oskrbe vse bolj znanstveno raziskana, občutljiva za različne kontekste, v katerih se pojavlja, in odprta za spremembe, ki jih prinaša čas. Zdi pa se, da bo zaradi velikih sprememb, ki jih prinašajo pospeševanje celostne digitalizacije družbe, avtomatizacija in avtonomizacija orožja ter dovršena globalizacija, v kratkem morda treba narediti nadaljnje korake adaptacije duhovne oskrbe za sodobne razmere.

Spremembe v sodobnem načinu vojskovanja in njihove posledice,
avtonomna orožja in moralne poškodbe

Številni konflikti v minulih letih so nakazali, da se s celostno digitalizacijo in avtomatizacijo (orožja, dela in različnih delovnih sistemov) vse bolj spreminja značaj vojne ter vloga in izkušnje vojakov v vojnih žariščih. Četudi so premiki v smeri liberalizacije ter varnostne mreže in mednarodni stebri zaščite temeljnih pravic posameznikov in skupnosti, ki naj bi jih zagotavljale po drugi svetovni vojni vzpostavljene institucije in elementi mednarodnega prava kot so Organizacija združenih narodov z Mednarodnim kazenskim sodiščem ter Splošna deklaracija človekovih pravic z Mednarodnim paktom o državljanskih in političnih pravicah in Mednarodnim paktom o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, se, kot sem poudaril v uvodu pričujočega sestavka, število konfliktov po svetu v zadnjih letih ne zmanjšuje, temveč celo povečuje.³⁰ Pri tem se zdi, da spričo številnih razlogov, ki pa jih zaradi strukturnih in prostorskih omejitev tega prispevka ne morem ustrezno – argumentirano – razgrniti, vključujejo pa med drugim nezavezujoči značaj mednarodnega prava, ki je podvržen izrazom družbene moči, ter politične in ideološke pritiske, mednarodna skupnost deluje vse bolj nemočno ob vse bolj medijsko podprtih konfliktih, ki podobe vojnega uničevanja hipoma posredujejo svetovni skupnosti.

na koncu poglavja vredno poudariti, da tako kot obstoji med sekularizirano duhovno oskrbo in pastoralno oskrbo pomembna ločnica, obstajajo tudi precejšnje razlike v specifikah nujenja duhovne pomoči med različnimi veroizpovedmi, česar pa zaradi omejitev prostora in konteksta ne morem nadalje razširiti na tem mestu.

³⁰ Glej Peace Research Institute Oslo, »New data shows record number of armed conflicts.«

Povezava splošne informiranosti oziroma anticipacije le-te v dobi interneta, nasprotujoče si informacije, podobe uničevanja, dehumanizirajočih ali celo genocidnih dejanj in prisotnost mehanizmov, ki povzročajo učinke dehumanizacije in odtujenosti, podaja občutek nemoči in *trpnega trpljenja* ter povzroča družbeno nelagodje, ki se še povečuje ob vzponu avtoritarizma v minulih letih. Narava in pogostnost vojaških konfliktov v zadnjem obdobju nakazujeta, da postaja ideja načelnega (že dolgo krhkega) svetovnega ravnovesja po drugi svetovni vojni vse manj pertinentna.

Skladno s spreminjanjem narave vojaških konfliktov in vse večjo informiranostjo prebivalstva se spreminja tudi eksistencialna izkušnja vojakov. Ob digitalizaciji je na doživljanje vojne vplival pospešen razvoj avtonomnega orožja, ki je drastično spremenil razmere na bojiščih in omogočil dejanja, ki jih konvencionalna orožja oziroma človeški vojaki niso mogli izvesti.

Med letoma 2020 in 2023 se je denimo v vojni v Gorskem Karabahu med armenskimi in azerbajdžanskimi oboroženimi silami z njihovimi podporniki in sateliti močno izrazila vloga avtonomnih orožij, zlasti dronov, ki so se izkazali kot ključni dejavnik pri doseganju vojaških ciljev. Natančneje, azerbajdžanski droni niso imeli težav z izmikanjem armenski protiletalski obrambi, nakazalo pa se je, da so fleksibilni v delovanju in tvorijo bistven del vojaških sil prihodnosti. Kljub prednostim, ki jih je prinesla tehnološka naprednost avtonomnih vojnih strojev, pa strokovnjaki opozarjajo, da vpliva dronov na potek vojne ne smemo preceniti in da sta h končnemu uspehu azerbajdžanskih sil pomembno pripomogli tudi taktična premoč in učinkovita opremljenost (konvencionalnih) kopenskih sil.³¹ Čeprav je debata o tem zaradi drugih faktorjev manj v ospredju, droni in ostala avtonomna orožja igrajo ali so igrali pomembno vlogo v medijsko in politično močno izpostavljenih konfliktih v Ukrajini in Gazi. Ne glede na trenutno oziroma konkretno implementacijo avtonomnih orožij pa se zdi na dlani,

³¹ Glej Joël Postma, »Drones over Nagorno-Karabakh: A glimpse at the future of war?«, *Atlantisch Perspectief* 45, št. 2 (2021), <https://www.jstor.org/stable/48638213>, in Davit Khachatryan, »Beyond the Drone Hype: Unpacking Nagorno-Karabakh's Real Lessons«, *EVN Report*, 24. marec, 2024, <https://evnreport.com/opinion/beyond-the-drone-hype-unpacking-nagorno-karabakhs-real-lessons/>.

da bodo tovrstna sredstva – vključujoč orožja masovnega opustošenja –, gnana s pomočjo vse bolj razvite umetne inteligence, zavzemala ključno mesto v prihodnjih vojaških konfliktih.³² Zaradi depersonalizacije, za katero je zaslužna prisotnost avtonomnih orodij, sprememb v mreži odgovornosti in s tem povezanih spremenjenih vlog entitet v strukturi vojske obstaja nevarnost, da se bodo povečali učinki dehumanizacije oziroma zločinov proti človečnosti ob pomanjkanju neposrednega človeškega stika ter doprinosa čutnega in čustvenega delovanja v vojni. Posebej skrb vzbujajoč je manko transparentnosti ob razvoju avtonomnih orožij, vključujočih smrtonosna avtonomna orožja (LAWS), ki teži k celostni samostojnosti delovanja in zastira možnost človeške odločitve o njihovi uporabi. Čeprav za zdaj vojaško poveljstvo v zahodnem svetu stremi k vključitvi človeškega dejavnika v proces implementacije avtonomnega orožja, je vprašanje, kakšno stopnjo nadzora bodo še imeli ljudje ob silovitem razvoju umetne inteligence.³³

Vsaj v danem trenutku je vloga človeških predstavnikov vojaških sil še vedno relevantna, pri čemer pa prisotnost avtonomnih orožij spreminja *modus operandi* vojaških konfliktov in ter strukturo odgovornosti, načel človečnosti v vojni in stopnjo intenzivnosti konfliktov. Četudi bi morda pričakovali, da lahko natančna orožja, zmožna sledenja in zadevanja neposrednih tarč, ter digitalno oziroma z umetno inteligenco kompleksno razvit nadzor nad bojevanjem pripomorejo k zmanjšanju trpljenja civilnega prebivalstva in vojakov, se to večinoma ne dogaja. Še več, pred kratkim prekinjeni konflikt v Gazi je prinesel stopnjo civilnega trpljenja in dehumanizacije, ki je v sodobnem času skoraj brez precedensa ter je imela ogromen vpliv na družbeno in politično delovanje tudi v formalno nevpletenih državah.

Veliko vlogo pri družbenem (ne)sprejemanju z vojno povzročenega trpljenja ima visoka stopnja ozaveščenosti spričo informacijske prežetosti sveta. Hipno posredovanje (včasih neverodostojnih ali nasprotujočih

³² Prim. Amir Husain, »AI is Shaping the Future of War,« *PRISM* 9, št. 3 (2021): 53–5, <https://ndupress.ndu.edu/Media/News/News-Article-View/Article/2846375/ai-is-shaping-the-future-of-war/> 8.

³³ Glej Noreen Herzfeld, »Can Lethal Autonomous Weapons Be Just?« *Journal of Moral Theology* 11, št. 1 (2022): 76–85, <https://doi.org/10.1080/10402659.2021.1998750>.

si) informacij povratno vpliva tudi na vojake ter njihovo doživljanje lastne vloge in moralnega sebstva.

Dehumanizacija, ki jo v informacijski dobi še stopnjuje prisotnost avtonomnih orožij, povzroča razvoj *moralnih poškodb*, občutka brazd v človekovi moralni zavesti, samopodobi in vrednotenju ob dejanjih, ki jih prepoznamo kot krivdna oziroma moralno zavržna.³⁴ Moralne poškodbe se pri vojakihi pojavljajo zlasti v prostoru, kjer so podvrženi trajnim občutkom krivde in moralne vprašljivosti ob pojavnosti zločinov proti človečnosti, disproporcionalnega trpljenja in potez dehumanizacije, pri čemer večja stopnja ozaveščenosti v dobi interneta pripomore k uspešnejši prepoznavi in zdravljenju moralnih ran; pri tem se utegnejo moralne poškodbe prikazati kot celostne zdravstvene travme. Določene raziskave nakazujejo povečano stopnjo samomorilnosti med vojaki, zlasti v povezavi z učinki posttravmatske stresne motnje (PTSD).³⁵ Prav etična oziroma moralna spodbuda in vodenje dialoga, ki ga omogoča strokovno podkrepljena duhovna oskrba, lahko pripomoreta k lajšanju travm človekove vesti in razumevanja vrednot.³⁶ Pri tem je v kontekstu vse bolj religiozno raznolikega oziroma sekulariziranega sveta posebej vredno poudariti doprinos *eksistencialne* duhovne oskrbe. Povečana pozornost na problem moralne poškodbe in razvijanje programov za zdravljenje tovrstnih poškodb pod operativnim vodstvom usposobljenega osebja duhovne oskrbe lahko tako pripomore k lajšanju tegob ob nastopu novih oblik dehumanizacije in vojnega trpljenja.

Prav stik med različnimi kulturno-etičnimi in duhovnimi oziroma religioznimi izročili kaže na to, da se mora usposobljenost na področju duhovne oskrbe izpopolnjevati in dopolnjevati, zlasti ob praktičnem razumevanju učinkov vojne na vojake in civilno prebivalstvo. Tako denimo študije nakazujejo vrednost doprinosa ukrajinskih vojaških kaplanov k razumevanju potenciala duhovne oskrbe v vojski na podlagi

³⁴ Prim. Brett T. Litz, Nathan Stein, Eileen Delaney, Leslie Lebowitz, William P. Nash, Caroline Silva in Shira Maguen, »Moral injury and moral repair in war veterans: A preliminary model and intervention strategy,« *Clinical Psychology Review* 29, št. 8 (2009), <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.07.003>.

³⁵ Bryan idr., »Moral injury, posttraumatic stress disorder, and suicidal behavior among National Guard personnel.« Glej tudi Litz idr., »Moral injury and moral repair in war veterans;« in Grimell idr., »Commanding with compassion.«

³⁶ Grimell idr., »Commanding with compassion.«

izpostavitve empiričnih rezultatov razvoja strategij za moralno podporo ali metod obvladovanja masovne travme v konkretni vojni,³⁷ dočim je vojna v Gazi ob grozljivih podobah opustošenja in nečloveškega trpljenja poudarila potrebo po naprednih načinih humanitarne podpore civilistom ter pomenu psihosocialne in duševne podpore na več ravneh, ki je postala ključna komponenta humanitarne in zdravstvene intervencije na vojnem območju.³⁸ Četudi je morda v javnosti še vedno manj pripoznan, se tu razkriva potencialni pomen (eksistencialno dovzetne) duhovne oskrbe v vojnem obdobju.

Zaključek

Če je bila duhovna oskrba še do nedavnega vezana na lokalno prevladujočo religiozno strukturo in kulturne vzorce delovanja večinskega prebivalstva na posameznem ozemlju, so velike spremembe pod vplivom sekularizacije, poudarka na multireligioznosti in medkulturnosti in informacijske prežetosti poskrbele za to, da se je značaj te panoge v zadnjem obdobju precej spremenil. S prenosom poudarka na eksistencialno in etično integriteto namesto na utrjevanje vere so se odprla vrata za razumevanje duhovne oskrbe kot tehnik vzdrževanja duševnega zdravja ne glede na človekova prepričanja in kulturno-religiozno izročilo. Prav zaznaven razvoj sekularne, humanistične duhovne oskrbe, ki je bolj kot s teologijo in religiozno prakso povezana s praktično filozofijo in kompleksnim poznavanjem človekove duševnosti, ustreza duhu časa, ki je prežet s potezami *postreligioznosti* in idejami inkluzivnosti.

Pri tem rezultati, ki jih je mogoče razbrati ob akterjih duhovne pomoči na aktualnih vojnih žariščih po svetu nakazujejo, da igra duhovna oskrba vidno vlogo pri lajšanju (moralnih oziroma duševnih) travm vojakov in civilistov, pri čemer pa je vsekakor potrebno nadalje delovati na konsolidaciji sodelovanja z izvedenci s področja psihiatrije

³⁷ Glej denimo Jan Grimell, »Understanding Ukrainian military chaplains as defenders of the human soul,« *Frontiers in Sociology* 10 (2025), <https://doi.org/10.3389/fsoc.2025.1559023>.

³⁸ Prim. Karl Blanchet, Martine Najem, Lina Shadid, Rouba Ali Fehmi, Fawzi Al Hammouri, Ghassan Saed, Khaled J. Saleh, Mosab Nasser, Nidal Moukaddam, Jonathan Polonsky in Omar Lattouf, »Rebuilding the health sector in Gaza: alternative humanitarian voices,« *Conflict and Health* 18 (2024), <https://doi.org/10.1186/s13031-024-00599-0>.

in psihologije. Glede na pospešen razvoj digitalnih orodij, umetne inteligence in avtonomnih orožij ter njihove učinke na duševno stanje vojakov in prizadetih civilistov v sodobnih vojnah se zdi, da bo duhovna oskrba v vojski ostala relevantna ali še pridobila na pomenu – pa četudi zlasti ob varovanju človečnosti čutečega, intencionalno delujočega bitja v svetu vse večjih napetosti in novih pojavnih oblik dehumanizacije.

B i b l i o g r a f i j a

Berger, Doris L., ur. *Sword of the Lord: Military Chaplains from the First to the Twenty-First Century*. University of Notre Dame Press, 2004.

Karl Blanchet, Martine Najem, Lina Shadid, Rouba Ali Fehmi, Fawzi Al Hammouri, Ghassan Saed, Khaled J. Saleh, Mosab Nasser, Nidal Moukaddam, Jonathan Polonsky in Omar Lattouf. »Rebuilding the health sector in Gaza: alternative humanitarian voices.« *Conflict and Health* 18 (2024). <https://doi.org/10.1186/s13031-024-00599-0>.

Bryan, Craig J., AnnaBelle O. Bryan, Erika Roberge, Feea R. Leifker in David C. Rozek. »Moral injury, posttraumatic stress disorder, and suicidal behavior among National Guard personnel.« *Psychological trauma: theory, research, practice and policy* 10, št. 1 (2018): 36–45. <https://doi.org/10.1037/tra0000290>.

Gijsberts, Marie-José H. E., Anke I. Liefbroer, René Otten in Erik Olman. »Spiritual Care in Palliative Care: A Systematic Review of the Recent European Literature.« *Medical Sciences* 7, št. 2 (2019). <https://doi.org/10.3390/medsci7020025>.

Glasner, Tina, Carmen Schuhmann in Renske Kruizinga. »The future of chaplaincy in a secularized society: a mixed-methods survey from the Netherlands.« *Journal of Health Care Chaplaincy* 29, št. 1 (2023): 132–144. <https://doi.org/10.1080/08854726.2022.2040894>.

Grimell, Jan. »Understanding the presence of military priests conducting military soul care in the Swedish armed forces: a medical sociological perspective.« *Frontiers in Sociology* 9 (2024). <https://doi.org/10.3389/fsoc.2024.1408067>.

Grimell, Jan. »Understanding Ukrainian military chaplains as defenders of the human soul.« *Frontiers in Sociology* 10 (2025). <https://doi.org/10.3389/fsoc.2025.1559023>.

Grimell, Jan, Tatiana Letovaltseva, Janne Aalto in Hans De Ceuster. »Commanding with compassion: harnessing the potential of military chaplains

within the NATO structure.« *Frontiers in Psychiatry* 16 (2025). <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2025.1599662>.

Harding, Stephen R., Kevin J. Flannelly, Kathleen Galek in Helen P. Tannenbaum. »Spiritual Care, Pastoral Care, and Chaplains: Trends in the Health Care Literature.« *Journal of Health Care Chaplaincy* 14, št. 2 (2008): 99–117. <https://doi.org/10.1080/08854720802129067>.

Herzfeld, Noreen. »Can Lethal Autonomous Weapons Be Just?« *Journal of Moral Theology* 11, št. 1 (2022): 70–86. <https://doi.org/10.1080/10402659.2021.1998750>.

Husain, Amir. »AI is Shaping the Future of War.« *PRISM* 9, št. 3 (2021): 50–61. <https://ndupress.ndu.edu/Media/News/News-Article-View/Article/2846375/ai-is-shaping-the-future-of-war/> 8.

Hussain, Sayyad. »Metaverse for education – Virtual or real?« *Frontiers in Education* 8 (2023). <https://doi.org/10.3389/feduc.2023.1177429>.

International Humanitarian Law Databases. »Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field. Geneva, 22 August 1864.« Dostopano 23. oktobra 2025. <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gc-1864>.

Kellison, Rosemary. »Spiritual Fitness and Moral Responsibility in the Contemporary United States Military.« *Journal of the American Academy of Religion* 91, št. 4 (2023): 777–797. <https://doi.org/10.1093/jaarel/lfae057>.

Kim, Seung-Hwan. »The Public Role of Religion and the Response of Public Theology.« *Religions* 15, št. 4 (2024). <https://doi.org/10.3390/rel15040449>.

Kocarev, Ljupco, in Jasna Koteska. »Digital Me Ontology and Ethics.« *ArXiv*, 22. december 2020. <https://arxiv.org/abs/2012.14325>.

Lartey, Emmanuel Y. *Pastoral Theology in an Intercultural World*. Wipf and Stock, 2013.

Litz, Brett T., Nathan Stein, Eileen Delaney, Leslie Lebowitz, William P. Nash, Caroline Silva in Shira Maguen. »Moral injury and moral repair in war veterans: A preliminary model and intervention strategy.« *Clinical Psychology Review* 29, št. 8 (2009): 695–706. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.07.003>.

Neumann, Franz L. »Anxiety and Politics.« *tripleC: Communication, Capitalism & Critique* 15, št. 2 (2017): 612–636. <https://doi.org/10.31269/triplec.v15i2.901>.

Özsungur, Fahri, ur. *Handbook of Research on Digital Violence and Discrimination Studies*. IGI Global, 2022.

Peace Research Institute Oslo. »New data shows record number of armed conflicts.« Dostopano 23. oktobra 2025. <https://www.prio.org/news/3532>.

Postma, Joël. »Drones over Nagorno-Karabakh: A glimpse at the future of war?« *Atlantisch Perspectief* 45, št. 2 (2021): 15–20. <https://www.jstor.org/stable/48638213>.

Primc, Liza. »Religious and Spiritual Care in the Slovenian Armed Forces: A Scoping Literature Review.« *Bogoslovni vestnik* 85, št. 1 (2025): 97–118. <https://doi.org/10.34291/BV2025/01/Primc>.

Rustad, Siri Aas. »Conflict Trends: A Global Overview, 1946–2023.« Oslo: PRIO, 2024. <https://www.prio.org/publications/14006>.

Rydinger, Mats in Valerie DeMarinis. »Institutional Spiritual Care in Sweden.« *Tidsskrift for Praktisk Teologi* 36, št. 2 (2019): 32–45. <https://doi.org/10.48626/tpt.v36i2.5351>.

Schuhmann, C. M., J. Wojtkowiak, R. van Lierop in F. Pitstra. »Humanist chaplaincy according to Northwestern European humanist chaplains: towards a framework for understanding chaplaincy in secular societies.« *Journal of Health Care Chaplaincy* 27, št. 4 (2021): 207–221. <https://doi.org/10.1080/08854726.2020.1723190>.

Schuhmann, Carmen, Theo Pleizier, Martin Walton in Jacques Körver. »How Military Chaplains Strengthen the Moral Resilience of Soldiers and Veterans: Results From a Case Studies Project in the Netherlands.« *Pastoral Psychology* 72 (2023): 605–624. <https://doi.org/10.1007/s11089-023-01097-5>.

Stifoss-Hanssen, Hans, Lars Johan Danbolt in Hilde Frøkedal. »Chaplaincy in Northern Europe: An overview from Norway.« *Tidsskrift for Praktisk Teologi* 36, št. 2 (2019): 60–70. <https://doi.org/10.48626/tpt.v36i2.5355>.

Szerszynski, Bronislaw. »Rethinking the Secular: Science, Technology, and Religion Today.« *Zygon: Journal of Religion and Science* 40, št. 4 (2005): 813–822. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9744.2005.00709.x>.

ten Kate, Josje, Willem de Koster in Jeroen van der Waal. »The Effect of Religiosity on Life Satisfaction in a Secularized Context: Assessing the Relevance of Believing and Belonging.« *Review of Religious Research* 59 (2017): 135–155. <https://doi.org/10.1007/s13644-016-0282-1>.

Tepper, Yotam, in Leah Di Segni. *A Christian Prayer Hall of the Third Century CE at Kefar 'Othnay (Legio): Excavations at the Megiddo Prison 2005*. Israel Antiquities Authority, 2006.

Varufakis, Janis. *Tehnofevdalizem: kaj je pokončalo kapitalizem*. Mladinska knjiga, 2024.

Vergano, Dan. »Science Tells Us the U.S. Is Heading toward a Dictatorship.« *Scientific American*, 14. maj 2025. <https://www.scientificamerican.com/article/science-tells-us-the-u-s-is-heading-toward-a-dictatorship/>.

Wilson, Bryan R. in Steve Bruce (ur.), *Religion in Secular Society: Fifty Years On*. Oxford University Press, 2016.